

már végiggondolt, hiszen ezt a mai nacionalizmuselméleti iskolák segítségével végül is valamilyen szinten meg lehet tenni. Eljárása így azonban teljesen szándékolatlanul is kortünet: a modernitás nagy eredményeit zárójelbe tévő, azokat fel nem használó mű a posztmodernben a vélekedések pluralizmusa helyett tulajdonképpen premodern ideológiáknak szolgáltatja ki a szerző diskurzusát akkor is, ha szerzője ezt nem akarja, vagy nem is tud róla. Ezek miatt is végeredményben azt gondolom, Teszelszky könyve voltaképp nem egy, hanem két mű, s mindkét témájában magas szakmai minőséget nyújt ugyan, a kettő mégis azonos színvonalon. Mert miközben a 17. századi politikai írások elemzésében és a korabeli politikai kontextus bemutatásában a szerző kitűnő vezetőnk, addig ugyanez a 19–20. századról nem mondható el.

Írásom végére apróságokat hagytam. Hiszen például Teszelszky abban talán csak nyelvbotlásszerűen téved, amikor 1867-hez a rendi Magyarország létrejöttét társítja (41.). Az olvasóra bízom annak eldöntését, apróság-e, hogy a tehát *nem rendi*, hanem *polgári* Magyarország létrejötte kapcsán 1867-et említve még érintőlegesen sem utal az 1848-as forradalomra. És végül remélem, nem a rosszindulat, a tudatlanság vagy a nemzeti gőg mondatja velem, hogy Corvin Mátyás magyarul Hunyadi Mátyás.

Az ismeretlen korona a Bencés Kiadó gondozásában, szép kiállítású, jól megszerkesztett, egyébként korrekt magyar fordításban áll a magyar olvasók rendelkezésére. Minden problematikusága ellenére általa a magyar történettudomány óriási lépést tett afelé, hogy nyugat-európai színvonalon közelítsen meg egy rendkívül összetett eszmetörténeti jelenséget.

Petrás Éva

Miért éppen Lengyelország?*

Mitrovits Miklós könyve a 20. század végén is nehezen megválaszolható kérdéseket tesz fel, amelyek napjainkig foglalkoztatják a nemzetközi közvéleményt. A legutóbbi időkig szigorúan titkos szovjet, lengyel és más – köztük magyar – forrásanyag tette lehetővé, hogy – a szerző szavaival élve – „[h]úsz évvel a rendszerváltás és harminc évvel a Szolidaritás megalakulása után már »objektívebben« és tudományosan közelíthetünk a témához.” Mitrovits alapvető célja „a szovjet pártvezetés maga-

* MITROVITS Miklós: *A remény hónapjai... A lengyel Szolidaritás és a szovjet politika 1980–1981*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 348 p.

tartásának a vizsgálata”, azaz annak a lengyel belpolitikát napjainkig feszítő problémának a sokoldalú elemzése, hogy megvolt-e a veszélye a Szovjetunió katonai beavatkozásának 1980–81-ben, és miért nem került rá sor. Azok a dokumentumok, amelyek a Szovjetunió Kommunista Pártja legfelsőbb vezetésének álláspontját és döntéseit mutatják meg, nemcsak a Szovjetunió és a Varsói Szerződés tagállamainak kapcsolatrendszerében jelentkező konfliktusokra világítanak rá, de a Szovjetunió súlyosbodó belpolitikai, gazdasági helyzetére és a feszült nemzetközi viszonyokra, amelyeket súlyosbított az afganisztáni intervenció. Ebben a helyzetben a lengyelországi események a szovjet vezetés számára rendkívül rossz időpontban következtek be.

A szerző arra is kíváncsi, miért pont Lengyelországban jöhetett létre a „Szolidaritás”. „Hogyan alakulhatott ki oly szédítő gyorsasággal egy párttól független, a létező rendszert nyíltan elutasító, alulról szerveződő tömegmozgalom, amelynek fő bázisát a munkásosztály adta”. Miben rejlettek ennek a világtörténelmi jelentőségűnek is bátran nevezhető mozgalomnak a gyökerei? Mi volt a Szolidaritás jelentősége Lengyelország és a közép-európai régió számára? Én még bátran hozzátenném azt is, hogy mi volt a jelentősége Európa további sorsa szempontjából. Melyek voltak azok a főbb folyamatok, amelyek a szovjetek által kialakított szocialista rendszer válságához vezettek, és ebben milyen szerepük volt a lengyeleknek. A felvonultatott forrásanyag betekintést enged a szovjetek által kialakított nagyhatalmi struktúrát mind érzékelhetőbben feszítő politikai, gazdasági ellentmondásokba és indulatokba. Ez nem lengyel sajátosság. 1953, 1956, 1968 és így tovább mind frappánsabban mutatta az érlelődő társadalmi elégedetlenséget az egyes országokon belül, a társadalmak öntudatra ébredését. A lengyelek szerepe azonban vitathatatlan, s végeredményében a folyamat betetőzése nagyrészt a Szolidaritásnak köszönhető.

A lelki, társadalmi és főként történelmi okokat vázolja a könyv bevezetője. A szerző – ha röviden is – felhívja a figyelmet a hatalmi viszonyok sajátos alakulásából következő történelmi hagyományokra, a nemzeti gondolkodás ezekből fakadó drámai beidegződéseire, amelyek alapvetően határozták meg a lengyel társadalom gondolatvilágát és már a kora középkor bonyolult viszonyai között a közvetlen „demokrácia” igényének sajátos építőelemeivé váltak, még ha a különböző időszakokban ezek változatos formákat öltöttek is. (Lásd a nemesi köztársaság, Két Nemzet Köztársasága fogalmát, vagy az 1791. május 3-i alkotmányt stb.) A három részre szakított lengyelség másfél évszázados küzdelme nemzeti függetlenségéért különösen felfokozta a társadalom politikai érzékenységét. Nemzeti-keresztény töltettel alakult ki a 19. század végén

a lengyel munkásmozgalom is. A Lengyel Szocialista Párt 1892-es programjában a lengyel állam függetlenségének gondolata az egyik legfontosabb alapelveként fogalmazódott meg.

A könyv részletes képet nyújt Lengyelország gazdasági helyzetéről, társadalmi struktúrájának alakulásáról és azokról a bonyolult állapotokról, amelyek Lengyelországot közvetlenül a második világháború után jellemezték, és persze a tárgyalt eseményeket közvetlenül megelőző időszakban. Némi magyarázatot kapunk arra is, hogy miért éppen a munkásság soraiban erősödött fel az a végső soron forradalmi mozgalomba torkolló küzdelem, amit a Szolidaritás képviselt. A lengyel történészek munkái kiemelik, hogy a lengyel társadalom a saját államiság hiányában szerzett tapasztalatok következtében, ösztönösen nem bízott az állami intézményekben. A gazdaság mind válságosabbá váló állapota ezeket az indulatokat csak fokozta. De vajon csupán erről volt-e szó?

Mitrovits fejtegetéseiből érzékelhető, hogy ezek a szorongások valóban kezdettől jelen voltak a lengyel értelmiség gondolkodásában, bár csak burkoltan. És itt nemcsak emigráns politikusokról, valamint a hazai értelmiség egyes képviselőiről van szó. Bár rendkívül áttételesen, de fellelhetőek voltak még a hazai szocialista, sőt némely kommunista gondolkodó elképzeléseiben is. Bár erről a könyvben csak nagyon óvatos utalásokat találunk, inkább az itt-ott idézett belső vitákból érezhetőek (lásd például Rakowskinek a *Polityka* hasábjain megjelent néhány izgalmas írását, de ha nagyon mélyre ásunk, még Gomulka korai nézeteiben is, Jaruzelskiében stb. szintén).

Ezek a nemzeti, politikai indulatok, szorongások természetesen pozitívumokat és negatívumokat is hordoztak magukban (lásd a második világháború alatti és utáni nemzetiségi konfliktusokat, antiszemita megnyilvánulásokat).

A 77. oldalon a következőket írja: „A második világháború befejezése után hamarosan felszabadításból megszállássá változott a szovjet jelenlét. A hidegháború kiéleződésével megkezdődött a lengyel politikai és gazdasági rendszer átépítése a szovjet modell mintájára. A társadalom döntő többsége pedig, a katolikus egyház hathatós támogatásával jelentős ellenállást tanúsított a szovjet mintájú »szocializmussal« szemben. Úgy értelmezték, hogy a kialakult helyzet Lengyelország 1939-es újbóli felosztása és az 1945-ös jaltai konferencia következménye, vagyis az ország a totalitáriánus diktatúrák, majd a nagyhatalmi osztozkodásnak köszönhetően elveszítette függetlenségét és szuverenitását.” (Erre a lengyelek egy része fegyveres tiltakozással reagált, 1945–46-ban.) Ennek megértéséhez érdemes felidézni, hogy Lengyelország 1918–20-ban

kegyetlen küzdelmek árán nyerte vissza függetlenségét, 1939-ben pedig a második világháború első áldozata lett, Hitler és a szovjetek együttműködése eredményeként. Hősiesen küzdött a német megszállók ellen, s végigharcolta a második világháborút a szövetségesek oldalán. A hitleristák a holokauszt legszörnyűbb intézkedéseit hajtották végre területén; a lengyelországi haláltáborokban több mint hárommillió zsidószármazású embert gyilkoltak meg. Ugyanakkor a hitlerista és szovjet üldözésnek több millió lengyel is áldozatául esett. Katyń és a szovjet táborokban jogtalanul elpusztítottak százezreinek traumája kitörölhetetlenül továbbra is emésztette a társadalmat.

Mitrovits az idézett hatalmas forrásanyaggal közvetve érzékelteti ezeket a társadalomban meglévő feszültségeket. Talán nem tévedek nagyot, ha úgy érzem, hogy véleménye szerint itt nem is csupán az orosz–lengyel ellentétekről volt szó (bár ez minden esetben szerepet játszik), nem is általában a szocializmussal való általános szembenállásról, hanem sokkal inkább a háború után a térségre nehezedő és egyre inkább megmerevedő totalitárius hatalmi struktúra megváltoztatására irányuló törekvésekről, a gazdasági és politikai életben való aktívabb részvétel lehetőségéről, a nemzeti függetlenség megvalósulásáról.

Ezek a gondolatok – bár óvatos formában – a ’60-as években, elsősorban az értelmiség köreiből fogalmazódtak meg, így például csak a szűk körnek szóló, Jacek Kuroń és Karol Modzelewski által írt *Nyílt levél*-ben és hasonló illegális tézisekben. Fontosak voltak például az 1968-ban emigrált Leszek Kołakowski írásai. A *Nyílt levél* és Kołakowski tézisei mellett az ellenzéki gondolkodás harmadik alapköve Adam Michnik *Új evolucionizmus* című esszéje volt, amelyet az 1956-os események huszadik évfordulójára tett közzé a párizsi *Kultúrában* – olvashatjuk a könyvben. Mitrovits részletesen ismerteti a legfontosabb, a rendszer megváltoztatására irányuló javaslatokat. Bár ezek többnyire csak elvi állásfoglalások voltak, kevés konkrét programmal, mégis nyomon követhető bennük az ellenzékiesség fő áramának gondolati evolúciója.

Az ellenzéki értelmiség körében mind erőteljesebbé vált a politikai pluralizmus, a „demokratikus szocializmus” eszméje. Emellett erősödött az a meggyőződés – erre többek között Michnik is felhívta a figyelmet az *Új evolucionizmusban* –, hogy az adott politikai struktúrában kizárólag a munkásságra támaszkodva lehet kényszeríteni a hatalmat a szocializmus demokratizálására. A lengyel demokratikus gondolkodókat a történelmi tapasztalat vezette. A lengyel munkásság aktivitása a második világháború után sem szünetelt, lásd például az 1956-os poznańi eseményeket, még ha szervezettségük és politikai helyzetfelismerésük nem

is volt minden esetben megfelelő. (Az 1968-as diáktüntetések idején Gomulkaék a varsói munkásokat antiszemita jelszavakkal vonultatták fel a tüntető diákokkal szemben, ami meg is nehezítette a munkásság és az értelmiség együttműködését.) Ezek a mozgalmak a társadalom kiszolgáltatottságára, a gazdasági és a politikai élet ellentmondásaira hívták fel a figyelmet. Ugyanakkor elvetették a szocializmus szembeállítását a kapitalizmussal, helyette a totalitárius rendszer és a demokrácia ellentétét hangsúlyozták, a politikai demokráciát eszköznek tekintették a terelés társadalmi ellenőrzésének megvalósítására.

A lengyel munkásság hatalomhoz való viszonyának alakulásában több fordulópont volt 1980 augusztusáig – mutat rá a szerző. Ebben az ellenállás, az alkalmazkodás, illetve az elfogadás különböző magatartásformái keveredtek, váltakoztak. 1945–48 között a rendszer elutasítása volt a domináns – ebben az idegen hatalommal szembeni elutasítás játszott jelentős szerepet, majd a kikényszerített elfogadás 1956-ban rendült meg ismét. A '60-as években bekövetkező átmeneti életszínvonaljavulás hozott bizonyos változást, amihez persze hozzájárult a munkásság összetételének a változása is. A gazdasági helyzet rövidesen bekövetkező súlyos romlása, a megrázó csalódás Gomulka kezdetben ígéretesnek tűnő politikájában azonban 1970-ben (az áremelések bejelentése kapcsán) újabb tragikus következményekkel járt. A munkásság elfojtott indulatai megrázó erővel törtek felszínre, ami véres összeütközéssé fajult. A felháborodáshoz az ellenzéki értelmiség jelentős képviselői is csatlakoztak. Az ezt követő Gierek-féle pártvezetés kezdeti ígéretei csak átmeneti nyugalmat eredményeztek. A gazdaság mind nyomasztóbb helyzete, sorban állások, áruhiány a pártvezetés ezek ellensúlyozására, illetve a politikai hatalom megszilárdítására irányuló kísérletei, többek között a Szovjetunióhoz tartozást hangsúlyozó, az egypárt rendszert rögzítő „új alkotmány”, valamint a mezőgazdaság kollektivizálására irányuló kísérletek közfelháborodást váltottak ki.

Az ekkorra szervezett formát öltött lengyelországi politikai ellenzék tiltakozásai, például a személyi, lelkiismereti, vallásszabadságot követelő *59-ek levele*, vagy vele egy időben az egyenesen Giereknek címzett *7-ek levele* már egyértelműen bizonyítja, hogy az értelmiség eljutott a munkásokkal való szolidaritás gondolatához. A magát etikai értékekért és általános morális elvekért küzdő csoportként definiáló és a politikai nyilvánosságot vállaló Munkásvédelmi Bizottság (KOR), majd ROPCiO stb. révén létrejöttek azok a szervezeti formák, amelyek a Szolidaritás kialakulásához, majd közel tíz év sikerekkel és kegyetlen üldözésekkel teli küzdelme után végső felülkerekedéséhez vezettek.

Hogy mindezt hogyan fogadta a lengyel párt vezetése, és főként a Szovjetunió, arról szól a könyv. A szerző a dokumentumok, a politikai vezetők személyes tárgyalásai, óvatosabb és indulatosabb megnyilvánulásai részletes bemutatásával érzékelteti azt a zavart, tájékoztatlanságot, szinte kitapintható szorongást, ami a LEMP egyes politikusainak magatartását jellemezte. Mennyi volt ebben a személyes hatalomféltés, a főleg gazdasági sikertelenségek akaratlan beismerése vagy a társadalmi nyomás kényszere, mennyi a szovjet politikai vezetéstől való függőség realitása, mennyi a rendszer megjavítására irányuló őszinte kísérlet (mert ezt sem tekinthetjük kizártnak)? Erre a dokumentumok további elemzése adhat választ. Mindenesetre Mitrovits könyvének egyik nagy érdeme, hogy ilyen részletesen tárja az olvasók elé ezeket az anyagokat, és szinte plasztikusan mutatja be, hogyan is nézett ki valójában a szovjet hatalmi rendszer az adott időszakban, és különösen milyen volt a viszonya Lengyelországgal. Lengyelország geopolitikai helyzete, méretei, viszonylag erős katonai ereje miatt jelentős szerepet kapott a szovjet birodalmi elképzelésekben. A Szovjetunió nemzetközi pozíciójának romlása, a szocialista tábor belső és külső ellentmondásainak felerősödése következtében a lengyelországi belpolitikai helyzet alakulása még sajátosabb hangsúlyt kapott.

A könyv írója sokszor vissza-visszatér a katolikus egyház szerepére. Kétségtelen, hogy a lengyel katolikus egyház nagy szerepet játszott az ellenzéki mozgalom kibontakozásában. A túlnyomó többségében egy valláshoz tartozó, s a függetlenségéért küzdő lengyel társadalom számára a katolikus egyház az összetartozás elemeit erősítette a múltban. Ugyanakkor mind a nácik, mind a bolsevikok elleni harcból kivette részét, számos vértanúja bizonyította szerepvállalását az antifasiszta harcban, és ezt a LEMP vezetése, sőt Moszkva sem hagyhatta figyelmen kívül. Mindez feltétlenül hozzájárult ahhoz, hogy Wyszyński prímás vezetésével a térségben egyedülálló *modus vivendit* sikerült kialakítaniuk, amely azt jelentette, hogy az egyház bizonyos kompromisszumos magatartása ellenében jelentős egyházi intézmények, így a Lublini Katolikus Egyetem, a katolikus sajtó, az iskolai hitoktatás szabadsága fennmaradása lehetővé vált, még ha az állam ezt gyakorta súlyosan meg is sértette. Így 1953–1956 között maga a prímás is börtönben ült. Jelentős szerepe volt az egyház politikájának abban is – mint arra könyv is utal –, hogy 1956 után Gomulka, ha átmenetileg is, de lemondott a mezőgazdaság államosításának erőltetéséről, ami, mint azt a későbbi események is bizonyítják, jelentős hatással volt a falu aktivizálódására.

Karol Wojtyła pápává választása óriási hatással volt a lengyel társadalmi tudat és a nemzeti identitás alakulására. II. János Pál pápa személye

nemzeti szimbólummá vált a rendszerben csalódott, kiábrándult társadalom tagjainak számára, megválasztása önmagában is hatalmas nemzetközi jelentőségű volt. A lengyel társadalom ezt várakozásai megtestesülésének fogta fel, ami hatalmas örömet és büszkeséget váltott ki belőle. „1978 őszén egy boldog és változásokra várakozó társadalommal, valamint az egyre erősödő ellenzékkel állt szemben a megtört, eladósodott és legitimációhiányos hatalom” – olvassuk a könyv 69. oldalán. A szerző ugyanakkor elemzése során arra is felhívja a figyelmet, hogy II. János Pál megválasztása arra ösztönözte Moszkvát, hogy óvatosabban kezelje a lengyel problémákat. Hiszen miközben Lengyelország a legfontosabb helyet töltötte be a Varsói szerződésben, itt rendelkezett az egyház a legerősebb társadalmi bázissal, ugyanakkor a kommunista párt befolyásának a gyengülése szinte napról napra érzékelhetőbbé vált. A Vatikán keleti politikájában ugyanakkor Lengyelország éppen az egyház befolyásánál fogva volt a legfontosabb láncszem. Moszkvának számolnia kellett azzal, hogy „Lengyelország az egyetlen szocialista ország, ahol az egyház viszonylag szabadon működhet, s a gyakorlatban valósulhat meg a Vatikán stratégiai vonala a kelet-európai országokkal kapcsolatban”. Tegyük hozzá, hogy ehhez II. János Pál nagy nemzetközi tekintélye, politikai magatartásának nemzetközi elismertsége is hozzájárult.

Az 1980–81-es lengyelországi krízis elsősorban abban különbözött az 1956-os magyarországi és az 1968-as csehszlovák folyamatoktól, hogy alulról szerveződő társadalmi kezdeményezés volt. Egy villámgyorsan kialakuló társadalmi mozgalom, amely gyorsan megszervezte magát az állam élén álló párttal szemben. Míg 1956-ban, 1968-ban a reformfolyamatok a pártból indultak ki, bár igen gyorsan széles társadalmi támogatást szereztek, addig Lengyelországban 1980-ra az ütőképesen megszerveződő és együttműködő ellenzéki értelmiség és munkásság kényszerítette engedményekre a pártot.

De mit akart a Szolidaritás?

1980. augusztus 16-ról 17-re virradó éjjel 21 sztrájkoló üzem képviselői létrehozták az Üzemközi Sztrájkbizottságot (MKS), s elfogadták a nemzetközi hírre szert tevő 21 pontot. „A sztrájkbizottság megszervezése, az üzemek közötti horizontális struktúrák megteremtése, az MKS létrehozása alapjaiban zilálta szét a »szovjet típusú«” államszocialista rendszer vertikális, úgynevezett »demokratikus centralista« felépítését Lengyelországban – mutat rá a szerző. – A Szolidaritás tizenhat hónapos történetében a munkás-önigazgatás megvalósítására tett javaslat volt a legjelentősebb kísérlet minden szempontból. Egyrészt ez a koncepció

hordozta magában a forradalmi mozzanatot, az államszocialista társadalmi, politikai és gazdasági rendszer teljes megváltoztatására irányuló erőt.” Bár voltak viták, nézeteltérések, a munkásság döntő többsége támogatta ezt a koncepciót, amely a pluralizmus, a társadalmi élet demokratikus szabályainak tiszteletben tartására épült. Elképzelésük szerint a nemzetgazdaság alapvető szervezeti egysége a társadalmiasított vállalat, amivel az államszocialista rendszer legalapvetőbb pillérét döntötték volna ki. Ezek az elképzelések erősen korlátozták volna az állam és benne a párt szerepét a gazdasági döntésekben. Sőt, mint arra a szerző felhívja a figyelmet: „Magában rejtette a lehetőséget, hogy a szabad választások eredményeként nem a párt kezében lesz a hatalom. Az egész tervet egyértelműen a párt és a nomenklatura elv szerinti kiválasztódása ellen irányult. Túllépve a hagyományos szakszervezeti követeléseken, meg akarta változtatni az állam egész működési mechanizmusát.”

A Szolidaritás – mint azt a könyvben felvázolt folyamatok is jelzik – néhány rövid hét alatt olyan jelentős társadalmi mozgalommá fejlődött, hogy sokáig sem a párt, sem a Szovjetunió nem kockáztatta meg a fegyveres fellépést. A rövidesen tízmillió tagot számláló szervezet, amelybe párttagok tömegei is bekapcsolódtak, az okkupációs sztrájk, a szolidaritássztrájk szinte az egész dolgozó társadalmat (beleértve a diákságot, a parasztság jelentős tömegeit) maga mögé állította. Bizonyos mértékig bénította a tömegmozgalommal szembeni erőszakos fellépést a nyugati társadalmak körében kiváltott hatalmas érdeklődés és főként a nyugati szocialista és kommunista tömegszervezetek erkölcsi-anyagi támogatása is.

Mitrovits Miklós igen érdekes és izgalmas könyvében kezdettől fogva arra keresi a választ, hogy volt-e veszélye a Szovjetunió katonai beavatkozásának 1980–81-ben? Mennyiben felelős Jaruzelski és a LEMP korabeli vezetése a rendkívüli állapotok bevezetéséért? Ezekről a kérdésekről, úgy vélem, még nagyon sokat fog vitatkozni a történettudomány. Arra, hogy a lengyel pártvezetés körében kezdettől fogva felmerült egy katonai beavatkozás lehetősége, több dokumentum is utal. Többek között Rakowski is nyilvánosan elismerte a későbbiekben, hogy a KB páncélszekrényében ott volt ennek a kész tervzete. Vajon ez mennyire volt kidolgozott, és mi szerepelt benne?

A remény hónapjai... olvasása közben izgalmas utalásokat találunk azokra az összefüggésekre, amelyek országaink demokratikus mozgalmi, reformkísérletei kölcsönhatását, kibontakozását befolyásolták. Vonatkozik ez az 1956-os magyar forradalomra is, bár annak vérbefojtása talán még nem járt olyan világos tanulságokkal, mint az 1968-as cseh-szlovákiai események, amelyek megrázó következtetésekre készítettek a

szovjet vezetést. Fel kellett ismerniük, hogy a társadalom ellenállását csak igen komoly nehézségek árán lehet katonai erővel felszámolni. „E tapasztalatok 1968 után alapvetően meghatározták a Szovjetunió és Kelet-Közép-Európa viszonyát, jelentősen befolyásolták a szovjet vezetést abban, hogy lehetőség szerint többé ne kerüljön sor egy ilyen katonai intervencióra” – írja a szerző. Ami 1968-at illeti, a katonai intervenciónak komoly gazdasági következményei is voltak, amelyek komolyan befolyásolták a kelet-európai fejlődést.

Lengyelország méretei, geopolitikai helyzete (az NDK és a Szovjetunió közötti kapcsolat) és nem utolsósorban a szovjet katonai beavatkozás esetén várható lengyel reakció kétségtelenül alapos meggondolásra készítette a szovjet vezetőket. Befolyással voltak erre a szocialista tábor országai is, elsősorban az NDK és Kádárék is, akik saját országaik esetleges újabb válságától féltek, és veszélyben látták a nyugat felé történő, főként gazdasági közeledést is. Ugyanakkor megpróbálták elszigetelni országaikat, korlátozták az útlevél-kibocsátást, a politikai kapcsolatokat. Kezdetben a lengyel vezetés számára nem volt idegen a szovjet katonai beavatkozás, Gierek első megnyilatkozásai legalábbis ezt látszottak alátámasztani. De ez nem talált igazán támogatásra a lengyel vezetés nagy részénél és főként a szovjet politikusok körében. A Szovjetunió kezdettől fogva azt akarta elérni, hogy a lengyelek a saját katonai erejükkel veszenek véget ennek a veszélyes tömegmozgalomnak.

A könyv legizgalmasabb és legtanulságosabb részei azok a fejezetek, amelyek a szovjet magatartás okait, valamint a szovjet nyomásgyakorlást elemzik és mutatják be dokumentumok segítségével. Ugyanakkor Mitrovits hangsúlyozza mind a szovjetek, mind a lengyel pártvezetés felelősségét. „A jelenleg hozzáférhető óriási mennyiségű dokumentum és a visszaemlékezések összevetése alapján nem kétséges, hogy a hadiállapot bevezetése Lengyelországban nem a Szovjetunió, illetve a Varsói Szerződés fegyveres erőinek esetleges katonai intervencióját előzte meg. A hadiállapot ebben az értelemben nem preventív akció volt a lengyel politikai és katonai vezetés részéről. A hadiállapot a lengyel és szovjet vezetés közös akaratából valósult meg. Lengyel részről ez teljes mértékű lojalitást jelentett a Kreml akaratával, amelyet nevezhetünk kollaborációnak is. A szovjet fél oldaláról pedig szüntelen és határozott nyomásgyakorlást figyelhetünk meg. Jaruzelski és társai az államszocialista berendezkedést meg akarták őrizni, fenn akarták tartani, de lépésük egyúttal teljes mértékben megfelelt Moszkva akaratának is, melyet – elsősorban gazdasági – nyomásgyakorlással értek el.”

Szokolay Katalin